

UO‘K(UDC, YDK): 81-26

FORMULALI BIRLIKLARNING TERMINOLOGIK ANIQLIGI VA KOGNITIV YONDASHUVLARI³⁰

Abdulxakova Dilafrō‘z Shamsiddinova

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

tayanch doktranti

Toshkent, O‘zbekiston

E-mail: abdulxakovadilafroz@gmail.com

ORCID ID: [0009-0006-0237-6193](https://orcid.org/0009-0006-0237-6193)

Tel: +998918156545

ANNOTATSIYA	KALIT SO‘ZLAR
Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda faol qo‘llanilayotgan formulali til (formulaic language) tushunchasining o‘zbek tilshunosligidagi nazariy asoslari va terminologik ifodalanishi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi bu formulali birliklarning kognitiv, pragmatik va diskursiv jihatlarini ochib berish, hamda ushbu nazariy yondashuvni o‘zbek ilmiy matnlariga qo‘llashdan iborat. Tadqiqotda kognitiv tilshunoslik, korpus lingvistikasi, freym semantikasi va konstruksion grammatika kabi zamonaviy tilshunoslik oqimlaridan metodologik asos sifatida foydalanildi. Tahlil davomida “qolipli ifodalar” atamasi formulali birliklarni asosan tuzilish-shakl nuqtayi nazaridan tavsiflanishi kabi xulosalarga kelindi. “Formulali ifodalar” atamasi esa ancha keng qamrovli bo‘lib, bu birliklarning mental leksikonda (ong) tayyor holda saqlanishini, nutq jarayonida avtomatik tarzda ishga tushirilishini va kommunikativ vazifasini to‘liqroq aks ettiradi. Bundan tashqari, o‘zbek ilmiy diskursida tez-tez uchraydigan akademik formulalar aniqlanib, tizimlashtirildi va ularning matn ichidagi diskursiv vazifalari batafsil tavsiflandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, formulali til nazariyasini o‘zbek tilshunosligiga tatbiq etish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi va bu yo‘nalish zamonaviy kognitiv hamda amaliy lingvistikaning istiqbolli sohalari qatoriga kiradi.	Formulali birliklar, qolipli tuzilmalar, kognitiv tilshunoslik, “formulaic language”, mental leksikon, spontan nutq.

Received: July 20, 2026

Accepted: September 2, 2026

Available online: October 25, 2026

³⁰ **For citation (Iqtibos keltirish uchun, для цитирования):**

Abdulxakova D. Formulali birliklarning terminologik aniqligi va kognitiv yondashuvlari. // Komparativistika (Comparative Studies). — 2026. — Vol.3, № 5(13) — B. 449-467.

TERMINOLOGICAL ACCURACY AND COGNITIVE APPROACHES TO FORMULA UNITS

Abdulkhakova Dilafruz Shamsiddinovna

*doctoral student of
Uzbekistan State University of World Languages
Tashkent, Uzbekistan*

E-mail: abdulkhakovadilafruz@gmail.com

ORCID ID: [0009-0006-0237-6193](https://orcid.org/0009-0006-0237-6193)

ABSTRACT	KEYWORDS
This article examines the theoretical foundations and terminological representation of the concept of formulaic language, which has become widely used in contemporary linguistics, within Uzbek linguistics. The primary objective of the study is to elucidate the cognitive, pragmatic, and discourse-related characteristics of formulaic expressions and to apply this theoretical framework to Uzbek academic discourse. The research is grounded in the methodological principles of cognitive linguistics, corpus linguistics, frame semantics, and construction grammar. The analysis demonstrates that the term template-based expressions primarily describes the structural and formal properties of formulaic units. In contrast, the term formulaic expressions provide a broader and more comprehensive characterization, as it reflects their storage as ready-made units in the mental lexicon, their automatic retrieval during language production, and their communicative functions. Furthermore, the study identifies and systematizes frequently occurring academic formulaic expressions in Uzbek scholarly discourse and provides a detailed account of their discourse functions within academic texts. The findings indicate that incorporating the theory of formulaic language into Uzbek linguistics is significant not only from a theoretical perspective but also for practical applications. This research direction represents a promising area within contemporary cognitive and applied linguistics.	Formulaic expressions, template-based constructions, cognitive linguistics, formulaic language, mental lexicon, spontaneous speech.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ТОЧНОСТЬ И КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ФОРМУЛЬНЫМ ЕДИНИЦАМ

Абдулхакова Дилафруз Шамсиддиновна

базовый докторант

Узбекский государственный университет мировых языков

Ташкент, Узбекистан

E-mail: abdulkhakovadilafruz@gmail.com

ORCID ID: [0009-0006-0237-6193](https://orcid.org/0009-0006-0237-6193)

АННОТАЦИЯ	КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
В статье рассматриваются теоретические основы и терминологическое представление в узбекском языкознании понятия формульного языка (formulaic language), получившего широкое распространение в современной лингвистике. Основная цель исследования заключается в выявлении когнитивных, прагматических и дискурсивных характеристик формульных выражений, а также в применении данного теоретического подхода к анализу узбекского академического дискурса. Методологическую основу исследования составляют принципы когнитивной лингвистики, корпусной лингвистики, фреймовой семантики и грамматики конструкций. В ходе анализа установлено, что термин «шаблонные выражения» характеризует формульные единицы преимущественно с точки зрения их структурно-формальных свойств. Термин «формульные выражения», напротив, имеет более широкое значение и в полной мере отражает их хранение в ментальном лексиконе в качестве готовых единиц, автоматическое извлечение в процессе порождения речи и коммуникативную функцию. Кроме того, выявлены и систематизированы наиболее частотные формульные выражения, используемые в узбекском академическом дискурсе, а также подробно охарактеризованы их дискурсивные функции в академических текстах. Результаты исследования показывают, что применение теории формульного языка в узбекском языкознании имеет значение не только для развития теоретических представлений, но и для решения практических задач. Данное направление представляет собой перспективную область современной когнитивной и прикладной лингвистики.	Формульные единицы, шаблонные конструкции, когнитивная лингвистика, formulaic language, ментальный лексикон, спонтанная речь.

KIRISH

So‘nggi yillarda tilshunoslikda “formulaic language” tushunchasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu tushuncha til birliklarining nutqda tayyor holda qo‘llanishi, ularning miyada saqlanishi va tezkor qayta ishlanishi bilan bog‘liq kognitiv mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Biroq o‘zbek tilshunosligida mazkur terminning yagona va aniq tarjimasi hali shakllanmagan. Amaliyotda ko‘proq “qolipli birliklar” atamasi qo‘llanilayotgan bo‘lsa-da, bu termin “formulaic language” ning barcha semantik va kognitiv jihatlarini to‘liq qamrab olmaydi. Ushbu tadqiqotda ingliz tilidagi “formulaic language” tushunchasi o‘zbek tilida “formulali birliklar” termini orqali ifodalanadi. Mazkur termin til birliklarining nafaqat qoliplashgan (strukturaviy) xususiyatini, balki ularning kognitiv jihatdan tayyor holda saqlanishi va nutq jarayonida tezkor qo‘llanishini ham aks ettiradi. Shu sababli “formulali birliklar” atamasi an‘anaviy “qolipli tuzilmalar” terminiga nisbatan kengroq va chuqurroq ilmiy mazmunga ega. Mazkur tadqiqotda “formulaic language” tushunchasi o‘zbek tilida “qolipli (formulali) birliklar” termini orqali ifodalanadi. “Qolipli” komponent ushbu birliklarning strukturaviy tayyorligini bildirsa, “formulali” komponent ularning kognitiv jihatdan miyada tayyor birlik sifatida saqlanishi va nutqda tezkor qayta ishlanishini ifodalaydi.

Til korpuslari til bo‘yicha tadqiqot va amaliy topshiriqlar yechimi uchun inkor etib bo‘lmas ish quroli sanaladi. Til korpuslari zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini ilmiy asosda tahlil qilish, lingvistik hodisalarni empirik ma’lumotlar orqali o‘rganish hamda turli nazariy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun inkor etib bo‘lmas muhim tadqiqot vositasi hisoblanadi. Korpus texnologiyalari yordamida tilning leksik, grammatik, semantik va pragmatik xususiyatlarini real nutq namunalari asosida kuzatish, tahlil qilish va tizimlashtirish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, til korpuslari lingvistik ma’lumotlarni tezkor qidirish, statistik tahlil qilish, til birliklarining qo‘llanish chastotasi va kontekstual xususiyatlarini aniqlashda samarali ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

“Qolipli tuzilmalar” tushunchasining chegaralari. “Qolipli tuzilmalar” termini o‘zbek tilida asosan tayyor strukturaviy modellarga asoslangan birliklarni anglatadi.

Bu yondashuvda asosiy e'tibor til birliklarining tashqi shakliga, ya'ni ularning qoliplashgan tuzilishiga qaratiladi. Masalan: *Rahmat katta, Sizni ko'rganimdan xursandman, Yaxshi dam oling.*

Bunday birliklar nutqda tez-tez takrorlanadi va tayyor qolip sifatida qo'llaniladi. Biroq mazkur terminning asosiy kamchiligi shundaki, u birliklarning kognitiv tabiatini, ya'ni ularning miyada qanday saqlanishi va qayta ishlanishini ifodalamaydi. Natijada "qolipli ifodalar" tushunchasi ko'proq strukturaviy va deskriptiv xarakterga ega bo'lib qoladi.

"Formulali birliklar" tushunchasining afzalliklari. "Formulali ifodalar" termini ingliz tilidagi "formulaic language" tushunchasiga yaqinroq bo'lib, u nafaqat strukturaviy, balki kognitiv jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Bu yondashuvga ko'ra, formulali birliklar:

- ongda tayyor bloklar (chunks) sifatida saqlanadi;
- nutq jarayonida tezkor va avtomatik tarzda qo'llaniladi;
- tilni qayta ishlash jarayonini optimallashtiradi;

Masalan: *How are you? Nice to meet you. I mean, you know*

Bunday birliklar oddiy sintaktik konstruktsiyalar emas, balki kognitiv jihatdan bir butun sifatida qayta ishlanadigan birliklardir. Shu sababli "formulali birliklar" termini til birliklarining psixolingvistik va kognitiv mohiyatini yanada aniqroq ifodalaydi (Ashurova D., 2012; Ashurova D., Galiyeva M., 2018).

Integrativ yondashuv: "formulali (qolipli) ifodalar aniqrog'i birliklar"

Mazkur tadqiqotda ikki terminni qarama-qarshi qo'yish emas, balki ularni integratsiyalash taklif etiladi.

"Qolipli" komponent birliklarning:

- strukturaviy tayyorligini
- nutqdagi takrorlanuvchanligini ifodalasa,

"formulali" komponent ularning:

- kognitiv saqlanishini
- psixolingvistik qayta ishlanishini aks ettiradi.

Shu asosda maqolada quyidagi termin taklif etiladi: formulali birliklar. Bu yondashuv milliy tilshunoslik an'alarini saqlagan holda, zamonaviy kognitiv lingvistika talablariga ham javob beradi.

TADQIQOT METODLARI

Nazariy va konseptual asos Tadqiqotda kognitiv tilshunoslik, korpus lingvistikasi va akademik diskurs tahlili metodlaridan foydalanildi. Formulali birliklarning tuzilishi, ma'nosi va funksiyasini aniqlashda tavsifiy tahlil, ularni tizimlashtirish va kommunikativ vazifalarini belgilashda diskursiv tahlil qo'llanildi. Birliklarning mental leksikonda saqlanishi va avtomatik qayta ishlanishini tushuntirishda kognitiv-pragmatik (Safarov Sh., 2008) yondashuv asos qilib olindi. Korpus lingvistikasi usullari yordamida esa akademik matnlardagi formulali birliklarning qo'llanish chastotasi va barqarorligi kuzatildi (Wray A., Perkins M., 2000).

Tadqiqotning nazariy zaminini formulali til nazariyasi, kognitiv tilshunoslik, freym semantikasi, konstruksion grammatika va usage-based yondashuv tashkil etadi. A. Wray nazariyasi formulali birliklarning mental leksikonda yaxlit holda saqlanishi va kommunikativ samaradorlikdagi rolini asoslashda, Ch. Fillmorening freym semantikasi ularning konseptual freymnlarni faollashtirishini izohlashda qo'llanildi. A. Goldbergning konstruksion grammatikasi bu birliklarni shakl va ma'no birligi sifatida talqin qilish imkonini berdi (Goldberg A., 1995). Usage-based yondashuv ularning takroriy qo'llanish orqali standart ilmiy qoliplarga aylanishini, J. Sinclairning korpus lingvistikasi qarashlari esa akademik matnlardagi chastotaviy va kontekstual xususiyatlarini tahlil qilishda metodologik asos bo'lib xizmat qildi (Sinclair J., 1991)

I. Umirov tadqiqotida parafrazalar obrazli va barqaror til birliklari sifatida talqin qilinib, ularning nutqning ifodaviyligi hamda ta'sirchanligini oshirishdagi roli alohida qayd etiladi. Ushbu qarash formulali ifodalarning ya'ni birlilarning diskursiv va pragmatik funksiyalarini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Maqolada parafrazalarning semantik jihatdan yaxlit va barqaror birliklar sifatida tavsiflanishi ularni zamonaviy formulali til nazariyasi nuqtai nazaridan qayta talqin qilish imkonini beradi (Umirov I., 2024).

H.Shamsiddinovning qarashlariga tayangan holda, parafrazalar frazeologizmlar kabi til fakti sifatida tan olinishi lozimligi qayd etiladi. Mazkur yondashuv formulali birliklarni tayyor diskursiv konstruksiyalar sifatida talqin qilish imkonini beradi (Shamsiddinov H.,1993). Garchi mazkur mahalliy tadqiqotlar bevosita formulali til nazariyasiga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, unda parafrazalarning semantik yaxlitlik va barqarorlik kabi xususiyatlari qayd etilishi ularni zamonaviy formulali til yondashuvi nuqtai nazaridan qayta talqin qilish imkonini beradi. Shu jihatdan, mazkur qarashlar formulali birliklarning diskursiv va pragmatik tabiatini tushuntirish uchun muhim nazariy asoslardan biri sifatida xizmat qilishi mumkin. Olimlarning parafrazalarni qayta nomlash va tasviriy ifoda vositasi sifatida izohlashi formulali birliklarning diskursiv funksiyasini tushuntirishda muhim nazariy manba bo'la oladi.

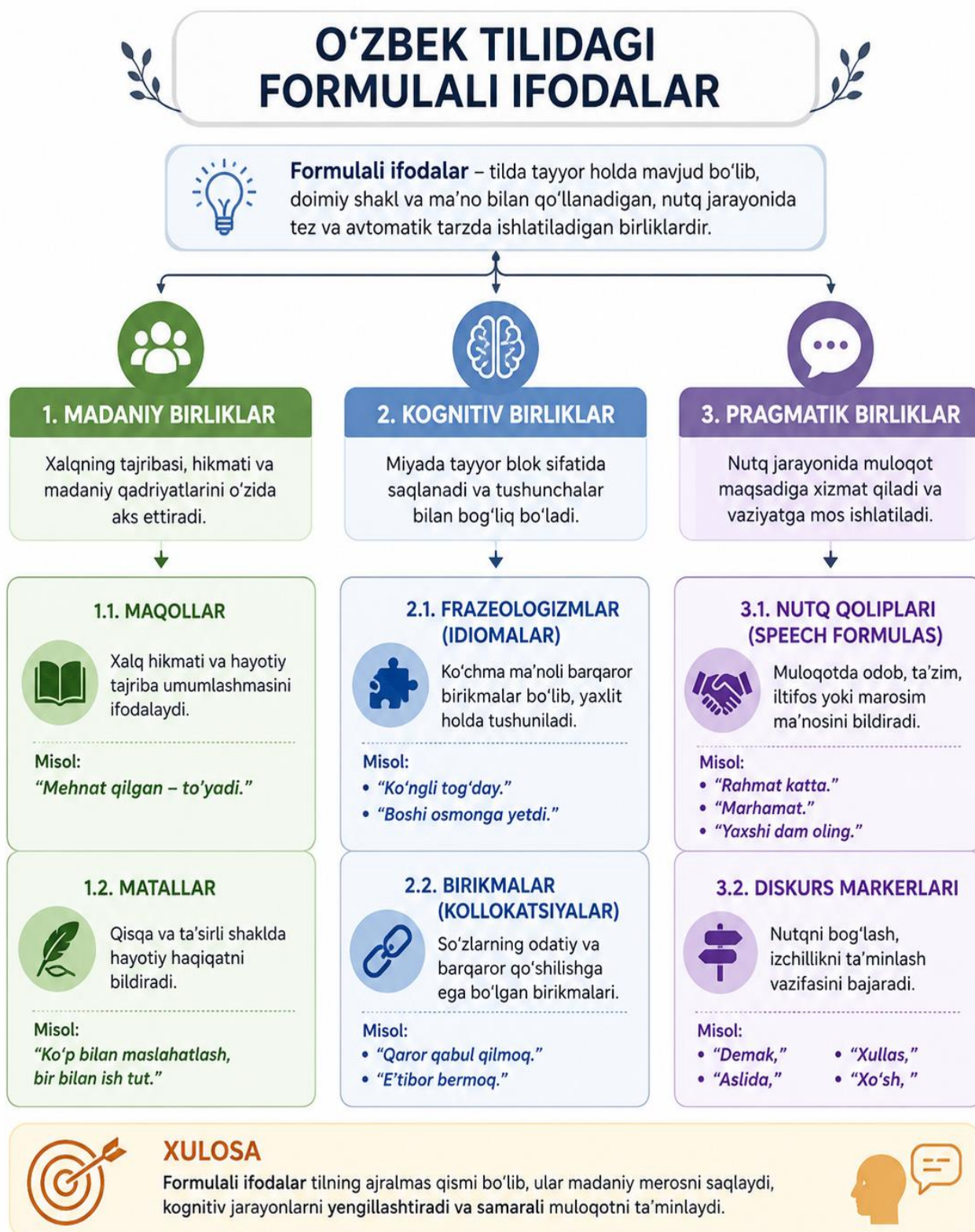
NATIJALAR

Har bir ilmiy tadqiqot muayyan ilmiy natijalarni yuzaga keltirgani kabi, mazkur maqola doirasida ham formulali ifodalarning nazariy, kognitiv va diskursiv xususiyatlariga oid qator muhim natijalarga erishildi.

Ushbu infografikada ko'rsatilgan formulali ifodalar tizimi o'zbek tilining muhim va ajralmas qatlamini tashkil etadi. Formulali ifodalar deganda til tizimida tayyor holda mavjud bo'lgan, nutq jarayonida tez va avtomatik tarzda qo'llaniladigan, shaklan va ma'nosan nisbatan barqaror birliklar tushuniladi. Bunday birliklar har safar yangidan hosil qilinmaydi, balki inson ongida yaxlit blok sifatida saqlanib, zarur vaziyatda tayyor holda chaqiriladi. Shu sababli ular nutqni tezlashtiradi, kognitiv yukni kamaytiradi va kommunikativ samaradorlikni oshiradi.

Infografikada formulali ifodalar uch asosiy guruhga ajratilgan bo'lib, ular madaniy, kognitiv va pragmatik birliklarni o'z ichiga oladi. Madaniy birliklar xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Bu guruhga kiruvchi maqollar va matallar xalq donishmandligining umumlashgan shakli sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "Mehnat qilgan – to'yadi" kabi maqollar sabab-oqibat munosabatini ifodalovchi konseptual sxemalarni aks ettiradi va inson tafakkurida muayyan hayotiy modelni mustahkamlaydi. Matallar esa yanada qisqa

va obrazli shaklda fikrni ifodalab, ko'pincha nutqning ekspressivligini oshiradi hamda madaniy freymlarni faollashtiradi.

AHAMIYATI

Kognitiv tejamkorlik – nutqni tez va oson qilishadi.

Madaniy identifikatsiya – xalq ijodi va milliy qarashni ifodalaydi.

Pragmatik moslashuv – vaziyatga mos ravishda to'g'ri qo'llanadi.

Til o'rganishda yordam – tayyor birliklar yodda oson saqlanadi.

Kognitiv birliklar formulali ifodalarning inson ongida qanday saqlanishi va qayta ishlanishi bilan bog'liqdir. Bu yerda frazeologizmlar va kollokatsiyalar alohida o'rin tutadi. Frazeologizmlar ko'chma ma'noga ega bo'lib, ularning umumiy ma'nosi tarkibiy qismlarining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosidan kelib chiqmaydi. Masalan, "boshi osmonga yetdi" ifodasi quvonch holatini bildiradi va u konseptual metafora asosida shakllangan. Bunday birliklar inson ongida yaxlit semantik blok sifatida saqlanadi. Kollokatsiyalar esa so'zlarning odatiy birikishidan iborat bo'lib, ular qisman erkin bo'lsa-da, nutq amaliyotida tez-tez takrorlanishi natijasida barqarorlashadi. "Qaror qabul qilmoq" yoki "e'tibor bermok" kabi birikmalar shunday birliklarga misol bo'la oladi. Ular usage-based yondashuv doirasida shakllanib, tajriba va takror orqali mustahkamlanadi.

Pragmatik birliklar esa nutq jarayonida kommunikativ vazifalarni bajaradi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solidi (Levinson S. 1983, 2000; Safarov Sh., 2008). Nutq qoliplari, masalan, "*Rahmat katta*", "*Marhamat*" yoki "*Yaxshi dam oling*" kabi ifodalar, muloqotda odob-axloq me'yorlarini ifodalaydi va kommunikatsiyani silliq amalga oshirishga xizmat qiladi. Diskurs markerlari esa nutqning ichki tuzilishini tashkil etishda muhim rol o'ynaydi. "*Demak*", "*Xullas*", "*Aslida*" kabi birliklar nutqni bog'laydi, fikrlar orasidagi mantiqiy aloqani ko'rsatadi va tinglovchiga yo'naltiruvchi signal vazifasini bajaradi.

Umuman olganda, infografikada tasvirlangan tizim formulali ifodalarning ko'p qatlamli tabiatini namoyon etadi. Ular bir vaqtning o'zida madaniy merosni saqlaydi, kognitiv jarayonlarni optimallashtiradi va pragmatik jihatdan samarali muloqotni ta'minlaydi. Shu bois formulali ifodalar nafaqat tilshunoslik, balki kognitiv fanlar, psixolingvistika va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham muhim tadqiqot obyekti.

1. Tadqiqot maqsadini ifodalovchi formulalar:

O'zbek ilmiy diskursidagi formulali til birliklari

Bo'lim	O'zbekcha formulalar	English equivalents
1. Tadqiqot maqsadi	<i>Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ... ni aniqlashdan iborat.</i> <i>Ushbu ishda ... masalasi ko'rib chiqiladi.</i> <i>Tadqiqot ... muammosini yoritishga qaratilgan.</i> <i>Mazkur maqolada ... tahlil qilinadi.</i> <i>Ishning asosiy vazifasi ... ni belgilashdan iborat.</i>	<i>The aim of this study is to investigate...</i> <i>This paper examines...</i> <i>The study is devoted to...</i> <i>The main objective of this research is to determine...</i> <i>This article focuses on...</i>
2.Dolzarblik va ahamiyat	<i>Mazkur muammo zamonaviy tilshunoslikda dolzarb hisoblanadi.</i> <i>Ushbu masalaning o'rganilishi ilmiy jihatdan muhimdir.</i> <i>Tadqiqotning dolzarbligi ... bilan belgilanadi.</i> <i>Hozirgi kunda ... ga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda.</i>	<i>This issue is of particular relevance in modern linguistics.</i> <i>The significance of this study lies in...</i> <i>The relevance of the research is determined by...</i> <i>There is a growing interest in...</i>
3. Metodologiya	<i>Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi...</i> <i>Mazkur ishda ... (kognitiv) yondashuv asos qilib olindi.</i> <i>Tahlil jarayonida korpus ma'lumotlariga tayanildi.</i> <i>Tadqiqot empirik va nazariy usullarni o'z ichiga oladi.</i>	<i>The study employs the following methods...</i> <i>A cognitive approach is adopted in this research.</i> <i>The analysis is based on corpus data...</i> <i>The research combines theoretical and empirical methods.</i>

4. Tahlilni boshlash	<i>Avvalo, ... masalasiga to'xtalib o'tamiz.</i> <i>Quyida ... misolida tahlil qilamiz.</i> <i>... nuqtai nazaridan ko'rib chiqamiz.</i> <i>Ushbu birliklar quyidagicha tasniflanadi.</i>	<i>First, let us consider...</i> <i>The following analysis focuses on...</i> <i>From the perspective of...</i> <i>These units can be classified as follows...</i>
5. Natijalar	<i>Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki...</i> <i>Olingan natijalarga ko'ra...</i> <i>Tahlil natijasida aniqlandiki...</i> <i>Ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki...</i>	<i>The results indicate that...</i> <i>The findings suggest that...</i> <i>The analysis reveals that...</i> <i>The data confirm that...</i>
6. Interpretatsiya	<i>Bu holat kognitiv jihatdan quyidagicha izohlanadi...</i> <i>Mazkur birliklar miyada tayyor blok sifatida saqlanadi.</i> <i>Ushbu jarayon konseptual tizim bilan bog'liq.</i> <i>Bu hodisa mental leksikon bilan izohlanadi.</i>	<i>This phenomenon can be explained cognitively...</i> <i>These units are stored as chunks in the mental lexicon.</i> <i>This process is related to conceptual structures.</i> <i>The phenomenon is accounted for by...</i>
7. Adabiyotlarga murojaat	<i>Ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlashicha...</i> <i>... fikriga ko'ra...</i> <i>Ilgari olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki...</i> <i>Ushbu yondashuv ... tomonidan rivojlantirilgan.</i>	<i>According to...</i> <i>Previous studies have shown that...</i> <i>Many scholars argue that...</i> <i>This approach was developed by...</i>

8. Qarama-qarshi fikr	<i>Biroq, ushbu yondashuvning ayrim cheklovlari mavjud.</i> <i>Shunga qaramay, ... masalasi ochiq qolmoqda.</i> <i>Bu borada yagona fikr mavjud emas.</i>	<i>However, this approach has certain limitations.</i> <i>Nevertheless, the issue remains unresolved.</i> <i>There is no consensus on this matter.</i>
9. Xulosa	<i>Xulosa qilib aytganda...</i> <i>Yuqoridagi tahlillar asosida...</i> <i>Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki...</i> <i>Shunday qilib, ... degan xulosaga kelish mumkin.</i>	<i>In conclusion...</i> <i>Based on the analysis...</i> <i>It can be concluded that...</i> <i>The findings lead to the conclusion that...</i>

MUNOZARA

Formulali til va formulali til birliklar tushunchasi ingliz tilshunosligida keng o'rganilgan bo'lsa-da, ushbu terminologiya va nazariy yondashuvlar o'zbek tilshunosligida hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi xorijiy tilshunoslikda shakllangan nazariy qarashlarni o'zbek tili materiallari asosida qo'llash, ularning lingvokognitiv xususiyatlarini aniqlash hamda formulali birliklarning o'zbek tilidagi funksional va kognitiv tabiatini ochib berishdan iborat. Bugungi globallashuv va korpus lingvistikasi rivojlanayotgan davrda formulali birliklarni tadqiq qilish nafaqat ingliz tilshunosligi, balki milliy til tizimlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, formulali til nazariyasining o'zbek tiliga tatbiq etilishi zamonaviy lingvistikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy matnlarda muntazam uchraydigan formulali ifodalar akademik yozuvning ajralmas qismini tashkil etadi. Bu ifodalar tasodifan paydo bo'lmagan ular uzoq muddatli ilmiy amaliyot natijasida barqarorlashgan va ma'lum kommunikativ vazifaga ega bo'lgan til birliklariga aylangan. Zamonaviy tilshunoslik bunday birliklarni formulali til nazariyasi nuqtai nazaridan o'rganadi.

Ushbu nazariya shuni ko'rsatadiki, tez-tez ishlatiladigan til birliklari inson xotirasida tayyor holatda saqlanadi va har gal yangicha qurilmaydi. Natijada, ilmiy formulalar akademik muloqotning avtomatik va me'yorlashgan qismiga aylanadi.

Yuqorida keltirilgan jadvalda (1-jadval) keltirilgan formulalar ilmiy matnning turli bosqichlariga xizmat qiladi. Bir qismi tadqiqotning yo'nalishini belgilasa, boshqalari uning ahamiyatini asoslaydi. Metodologik formulalar qo'llangan usullarni tavsiflashga, tahlilni boshlovchi birliklar esa fikrning mantiqiy ketma-ketligini ta'minlashga yordam beradi. Natijalarni aks ettiruvchi formulalar xulosalarni umumlashtirsa, talqin ifodalar nazariy mushohada yuritishga zamin yaratadi. Shu tarzda formulali birliklar faqat til hodisasi bo'lib qolmay, balki ilmiy matnni tarkibiy jihatdan shakllantiruvchi vositaga ham aylanadi (Ergasheva G., Xaitqulov Z., Kuchimova N. 2023).

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan olganda, bu formulalar inson mental leksikonida tayyor blok sifatida mavjud bo'ladi. Ularning takroriy qo'llanishi nutq hosil qilish jarayonini engillashtiradi va aqliy yukni kamaytiradi. Bu holat A.Wray tomonidan ishlab chiqilgan formulali til g'oyasiga to'liq mos keladi. Olima formulali birliklarni muloqot samaradorligini oshiradigan va tilni qayta ishlash tezligini oshiradigan tayyor qurilmalar sifatida talqin etadi. Demak, ilmiy formulalar akademik nutqda tezkorlik, aniqlik va izchillikni ta'minlaydi.

Bu birliklarni Ch. Fillmore ni freym semantikasi doirasida ham tushuntirish mumkin, chunki har bir formulali ifoda muayyan tushuncha freymini ishga tushiradi (Fillmore Ch.,1982). Masalan, natijalarni e'lon qiluvchi formulalar xulosa chiqarish freymini, maqsadni aniqlovchi birliklar esa ilmiy niyat bildirish freymini faollashtiradi. Shu jihatdan, formulalar grammatik qurilmadan ko'ra kengroq ular muayyan ilmiy vaziyatni signallovchi konseptual belgilarga aylanadi.

Qo'llanishga asoslangan yondashuv nuqtayi nazaridan esa bu birliklarning barqarorlashuvi takroriy ishlatilish orqali tushuntiriladi. Akademik matnlarda ko'p marta uchraydigan ifodalar asta-sekin standart ilmiy qoliplarga aylanadi va ilmiy uslubning organik qismiga singib ketadi. Bu jarayon til birliklarining muloqot amaliyoti asosida shakllanishini isbotlaydi.

Konstruksion grammatika nazariyasi ham formulali birliklarni shakl va ma'noning ajralmas birligidan iborat tayyor konstruksiyalar sifatida tavsiflaydi (Goldberg A.,1995). Ularning tuzilishi nisbatan barqaror bo'lib, aniq pragmatik maqsadga xizmat qiladi. Masalan, xulosa bildiruvchi yoki qarshi fikrni ifodalovchi formulalar ilmiy matnda o'z o'rniga ega va ularning kommunikativ roli oldindan aniq belgilangan bo'ladi. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishning hali yetarlicha rivojlanmaganligi alohida e'tiborni talab qiladi. Ingliz tilshunosligida formulali ifodalar yaxshi o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek ilmiy diskursida bu soha tizimsiz holaticha qolmoqda. Holbuki, o'zbek ilmiy matnlarida ham muntazam qo'llaniladigan, barqarorlashgan akademik formulalar mavjud. Ularni kognitiv, pragmatik va korpus lingvistikasi usullari bilan o'rganish milliy tilshunoslikning rivojiga muhim hissa qo'shishi mumkin.

D. Abdulkhakova formulali ifodalarni multilingual ta'lim muhitida nutqni tezkor qayta ishlash, kommunikativ moslashuv va mental leksikondagi tayyor bloklar (qoliplar, formulalar) faoliyati bilan bog'liq ham psixolingvistik ham kognitiv hodisa sifatida talqin qiladi (Abdulkhakova D., 2026, 122). Tadqiqot natijalari formulali birliklar oldindan shakllangan, insonning mental leksikonida tayyor holda saqlanadigan va kognitiv jihandan mustahkamlangan til birliklari ekanligini ko'rsatadi. Ushbu birliklar samarali muloqotni ta'minlashda hamda madaniy, pragmatik va semantik mazmunni kodlash, uzatishda muhim o'rin egallaydi.

Bundan tashqari, formulali birliklarni faqat frazeologizmlar yoki so'zlashuv nutqi hodisasi sifatida qabul qilmaslik kerak. Akademik diskurs ham o'z tabiatiga ko'ra yuqori darajada formulalashgan tizimdir. Ilmiy matndagi tayyor ifodalar matnning izchilligini, uslubiy yaxlitligini va kommunikativ aniqligini saqlaydi. Shu sababli, akademik formulalar formulali tilning maxsus va alohida turi sifatida o'rganilishi lozim. D. Abdulkhakovaning fikricha, formulali ifodalarni kognitiv tilshunoslik tamoyillari asosida o'qitish nazariy til bilimlari bilan real kommunikativ amaliyot o'rtasidagi tafovutni kamaytirishga yordam beradi. Muallif formulali ifodalarni TESOL kontekstida qo'llash o'quvchilarning pragmatik moslashuvi,

kommunikativ kompetensiyasi va spontan nutq (Sinclair, J., 1991) tezligini rivojlantirishini qayd etadi (LBAJ) (Abdulkhakova D., 2026)

Korpus lingvistikasi bu sohada muhim metodologik imkoniyat beradi, chunki katta hajmdagi matnlar asosida formulalarning qo'llanish chastotasini, barqarorligini va kontekstual xususiyatlarini aniqlash mumkin. Bu esa ushbu birliklarning ilmiy matnda tasodifan emas, balki vaziyatga bog'lab inson ongida qoladi (ma'lum bir kodlar orqali) xotirada saqlangan holda takrorlanishini ko'rsatadi (Wray A., 2002).

Formulali birliklar til tizimining muhim birliklaridan biri bo'lib, ular til egalarining xotirasida tayyor holda saqlanadigan va nutqda muayyan vaziyatlarda qayta-qayta qo'llanadigan qoliplardir. Shu jihatdan ular lisoniy formula, tayyor qurilma, andaza yoki qolip sifatida tavsiflanishi mumkin. R. Rasulov formulali birliklarning ana shu xususiyatini e'tiborga olib, ularni model tushunchasi bilan izohlash mumkinligini ta'kidlaydi. Model til birliklarining tayyor tuzilish sxemasi bo'lib, nutqda yangi mazmunni ifodalash uchun xizmat qiladigan umumlashgan qolipni anglatadi (Rasulov R., 2013, 203). Shuningdek, H. Ne'matov va O. Bozorov til birliklari tasnifiga konstruksiya tushunchasini ham kiritadilar. Ularning qarashiga ko'ra, konstruksiya tilning tayyor strukturaviy qolipi bo'lib, u ham model singari til egasining ongida mavjud bo'ladi va nutq jarayonida tayyor shaklda faollashadi (Ne'matov H., Bozorov O., 1993, 19). Shu sababli formulali birliklarni konstruksiya tushunchasi bilan yaqin hodisa sifatida talqin qilish mumkin. Olimlarning fikricha, til birliklarining navbatdagi turi qurilmalar, ya'ni modellardir (til birliklarining navbatdagi turi qurilmalar - modellardir). Bunday modellar tildagi leksik birliklar va morfemalarning o'zaro birikish sxemalari hamda qoliplarini ifodalaydi. Til birligi sifatida qaraladigan modellar, avvalo, so'z yasalishi, so'z birikmalari va gap tuzilishiga oid mavhum sxemalar hisoblanadi.

Modelning o'ziga xos jihati shundaki, unda shakl va mazmunning o'zaro munosabati alohida til birliklari (leksema yoki affikslardan) farq qiladi. Modellarning ichki tuzilishi ularning turiga qarab turlicha bo'ladi. Masalan, so'z birikmasi modeli leksik-semantik bosqichdagi nominatsiyani sintaktik-kommunikativ nominatsiyaga aylantiradi, gap modeli esa voqea yoki vaziyatni

ifodalovchi birlamchi sintaktik-kommunikativ nominatsiyani hosil qiladi. Masalan, [ot + sifat] modeli predmet yoki subyektning muayyan belgisini ifodalashga xizmat qiladi. Bunga *gul qizil, osmon tiniq, yo'l katta* kabi gaplar misol bo'la oladi. Bu gaplarning barchasi bitta sintaktik model asosida qurilgan bo'lib, turli mazmunlarni yagona qolip orqali ifodalaydi.

An'anaviy tilshunoslikda so'z birikmalari va gaplar ko'proq nutq hodisasi sifatida talqin qilingan. Biroq Ferdinand de Sossyurning til va nutq haqidagi ta'limoti rivojlangach, tilshunoslar sintaktik birliklar ortida inson xotirasida saqlanadigan tayyor modellar mavjudligini ilmiy jihatdan asoslab berdilar. Natijada sintaksis faqat nutqda hosil bo'ladigan hodisa sifatida emas, balki til tizimida mavjud bo'lgan tayyor konstruksiyalar va modellar tizimi sifatida ham o'rganila boshlandi. Shu nuqtai nazardan, formulali birliklarni ham til egasining mental leksikonida tayyor holda saqlanadigan, ma'lum kommunikativ vaziyatlarda tez va avtomatik tarzda qo'llanadigan lisoniy modellar yoki konstruksiyalar sifatida baholash mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "qolipli tuzilmalar" va "formulali birliklar" terminlari to'liq sinonim emas. Ular turli ilmiy paradigmalarni mos ravishda strukturaviy va kognitiv yondashuvlarni aks ettiradi. Zamonaviy tilshunoslik, ayniqsa kognitiv va korpus lingvistikasining rivojlanishi sharoitida "formulali birliklar" termini kengroq ilmiy imkoniyatlarga ega. Shu sababli o'zbek tilshunosligida "formulali (qolipli) birliklar" terminini qo'llash eng maqbul va istiqbolli yechim sifatida taklif etiladi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy formulali ifodalar akademik matnning kognitiv, pragmatik va strukturaviy jihatlarini birlashtiruvchi muhim vositadir. Ular ilmiy fikrni shakllantiradi, muloqot samaradorligini oshiradi va matnning mantiqiy rivojlanishini ta'minlaydi. O'zbek ilmiy nutqi misolida bu birliklarni o'rganish esa tilshunoslikning bir qancha zamonaviy yo'nalishlariga formulali til nazariyasi, akademik diskurs tahlili, kognitiv va korpus lingvistikasiga yangi material va istiqbol beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulkhakova, D. Sh. Linguocognitive and semantic aspects of formulaic expressions in English, Uzbek, and Russian. *Komparativistika (Comparative Studies)*, Vol.3, No 2(10). 2026. – B. 119-131.
2. Abdulkhakova, D. Sh. Formulaic expressions in TESOL as a cognitive linguistic approach to classroom practice. *Language Bridge Academic Journal*, 1(4), 2026. 2-7.
3. Ashurova, D. U. Discourse and text: Cognitive-discursive analysis. – Fan, 2012. https://tiuedu.uz/media/books/2024/05/27/Text_Linguistics_Ashurova.pdf
4. Ashurova, D. U., Galiyeva, M. R. *Kognitiv lingvistika*. - Tashkent, Uzbekistan, 2018.
5. Austin, J. L. *How to do things with words* (2nd ed.). - Oxford University Press, 1973. (Original work published 1962)
6. Bardovi-Harlig, K. Formulas, routines, and conventional expressions in pragmatics research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 2012. 206-227. <https://doi.org/10.1017/S0267190512000086>
7. Ergasheva, G., Xaitqulov, Z., Kuchimova, N. Parallel korpusda tarjimoni avtomatlashtirish (kollokatsiyalar misolida). *O'zbekistonda Xorijiy Tillar*, 5(52), 2023. 162-173.
8. Fillmore, C. J. Frame semantics. In *Linguistics in the Morning Calm* (pp. 111-137). - Hanshin Publishing, 1982.
9. Goldberg, A. E. *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. - University of Chicago Press. 1995.
10. Leech, G. *Principles of pragmatics*. – Longman, 1983.
11. Levinson, S. C. *Pragmatics*. - Cambridge University Press, 1983.
12. Levinson, S. C. *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. - MIT Press, 2000.
13. Ne'matov, H., Bozorov, O. *Til va nut*. - O'qituvchi. 1993. - 32 b.
14. Rasulov, R. *Umumiy tilshunoslik*. - Tafakkur Bo'stoni, 2013. - 309 b.
15. Safarov, Sh. *Pragmalingvistika*. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2008.

16. Saydaliyeva, M. U. Q. Spontan nutqning kognitiv-stilistik xususiyatlari (Doctoral dissertation abstract, Qo‘qon State Pedagogical Institute). Qo‘qon, Uzbekistan, 2025.
17. Shamsiddinov, H. Perifraza xususida ayrim mulohazalar. O‘zbek Tili va Adabiyoti, (2), 1993. 2-3.
18. Sinclair, J. Corpus, concordance, collocation. - Oxford University Press, 1991.
19. Umirov, I. E. Parafrazalar lingvistikaning tekshirish obyekti sifatida. Ta’lim va Innovatsion Tadqiqotlar, 5, 2024. - 139-142.
20. Wray, A. Formulaic language and the lexicon. - Cambridge University Press, 2002.
21. Wray, A., Perkins, M. R. The functions of formulaic language: An integrated model. Language & Communication, 20(1), 2000. 1-28.
[https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(99\)00015-4](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(99)00015-4)

REFERENCES

1. Abdulkhakova, D. Sh. (2026) Linguocognitive and semantic aspects of formulaic expressions in English, Uzbek, and Russian. Komparativistika (Comparative Studies), Vol.3, No 2(10).
2. Abdulkhakova, D. Sh. (2026). Formulaic expressions in TESOL as a cognitive linguistic approach to classroom practice. *Language Bridge Academic Journal*, 1(4).
3. Ashurova, D. U. (2012). *Discourse and text: Cognitive-discursive analysis*. Fan.
https://tiuedu.uz/media/books/2024/05/27/Text_Linguistics_Ashurova.pdf
4. Ashurova, D. U., Galiyeva, M. R. (2018). *Kognitiv lingvistika* [Cognitive linguistics]. Tashkent, Uzbekistan.
5. Austin, J. L. (1973). *How to do things with words* (2nd ed.). Oxford University Press. (Original work published 1962)
6. Bardovi-Harlig, K. (2012). Formulas, routines, and conventional expressions in pragmatics research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 32, 206-227.
<https://doi.org/10.1017/S0267190512000086>

7. Ergasheva, G., Xaitqulov, Z., Kuchimova, N. (2023). Parallel korpusda tarjimani avtomatlashtirish (kollokatsiyalar misolida). *O'zbekistonda Xorijiy Tillar*, 5(52), 162-173.
8. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In *Linguistics in the Morning Calm* (pp. 111-137). Hanshin Publishing.
9. Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
10. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
11. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
12. Levinson, S. C. (2000). *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. MIT Press.
13. Ne'matov, H., Bozorov, O. (1993). *Til va nut*. O'qituvchi. 32 b.
14. Rasulov, R. (2013). *Umumiy tilshunoslik*. Tafakkur Bo'stoni. 309 b.
15. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika [Pragmalinguistics]*. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
16. Saydaliyeva, M. U. Q. (2025). *Spontan nutqning kognitiv-stilistik xususiyatlari* (Doctoral dissertation abstract, Qo'qon State Pedagogical Institute). Qo'qon, Uzbekistan.
17. Shamsiddinov, H. (1993). Perifraza xususida ayrim mulohazalar. *O'zbek Tili va Adabiyoti*, (2), 2-3.
18. Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
19. Umirov, I. E. (2024). Parafrazalar lingvistikaning tekshirish obyekti sifatida. *Ta'lim va Innovatsion Tadqiqotlar*, 5, 139-142.
20. Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge University Press.
21. Wray, A., & Perkins, M. R. (2000). The functions of formulaic language: An integrated model. *Language & Communication*, 20(1), 1-28.
[https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(99\)00015-4](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(99)00015-4)